

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՅԻՏԱԼԻԱ

Վ Ե Ն Ե Ց Պ Ա

(Տես հտ. ԾԳ. յ'էջ 552)

Հին վենետիկն. — Երկարածգութիւն քաղաքապետական վարչութեան. — Եզականութիւն եւ առատութիւն հնարագիտութեան փոքրիկ ազատ պետութեանց մէջ. — Վերածնութիւն հարուստապետութեան. — Սուրբ Մարկոս. — Մուտք եւ կերպարանափոխութիւն բիւզանդական ոգոյն. — Միւսլինք եւ քանդակք:

25 ապրիլ.

Վենետիկը եզական, տարօրինակ և միակ քաղաք ըլլալուն պատճառն է, որ յետ անկման հռովմական պետութեան՝ ինչն միայն մնաց ազատ քաղաք մը Եւրոպիոյ մէջ, և ժողովրդապետ շարունակեց հին հասարակապետութեանց վարութիւնը, սովորութիւնը և ոգին: Երեւակայեցէք Էփրենէ, Ուտիկէ, Էյրփիւրա, յունական կամ պունիկեան գաղթականութիւն մը, որք հրաշիւք ազատելով արշաւանքէ և ընդհանուր նորոգմանէ, կ'երկարաձգեն մարդկութեան հին տիպար մը՝ մինչեւ ի գաղղիական յեղափոխութիւն: Վենետիկը պատմութիւնն այնքան զարմանալի է՝ որքան վենետիկ ինքնին:

Երբաւի, սա գաղթականութիւն մ'է, գաղթականութիւն մը Պատարիոնի, որ խոյս տալով Սլաւիկեայ և Ատաիդասայ ձեռքէն՝ կ'ապաստանի տիմուշելի տեղ մը, ինչպէս երբեմն Փոկէա տնցաւ ի Մարսիլիա՝ ազատելու համար նմանօրինակ աւերիչներու ձեռքէն, որպիսիք էին Էփրոս կամ Դարեհ: Եղն գաղթականութեանց նման, սա ի սկզբան կը պահէ զինքը մայրաքաղաքին հետ միացնող կապը: Եւստին 424, Պատարիոն կը հրամայէ քաղաք մը կառուցանել ի Ռիալտոյ, հիւպատոսներ կը դրկէ, կը շինէ եկեղեցի մը: Դուստրն կը մեծնայ իւր մօր հովանաւորութեան ներքեւ, յետոյ իրմէ կը բաժնուի: Նայն վայրկենէն, երեքստասն դարուց

միջոց ոչ մի բարբարոս, ոչ մի գերման կամ սարակինոս թագաւոր պիտի ընկճէ զնա: Նա բնաւ չհաշուեցաւ աւատական կուսակցութեան մէջ. կարողաւ մեծի որդին յաղթուեցաւ աւար ընակաց տղեւ. փոսն կամ գերմանացի կայսերը իմացան, թէ նա բնաւ իրենցմէ կախում չունի, այլ ի կոստանդնուպոլսոյ: Եւ այս հպատակութիւնն՝ որ պարզ անուն մ'է, շուտով կ'աներեւութանայ: Ի մէջ ոսկեփայլ կայսերաց Բիւզանդիոնի և զրահաւոր կայսերացն Էքս-լա-Շապելի, և ընդդէմ օտարացեալ Յունաց անպին նաւերու ու գերմանական ծանրաբեռն այրուձիղն, գինքր ազատ և միանգամայն լատին կը պահեն իւր ճահինքն, իւր ճարտարութիւնն, իւր քաջութիւնն: Իւր հին պատմիչը կը սկսին իրենց տարեգրքերը՝ պարծենալով մը իրենց հռովմայեցի ըլլալուն վրայ, մանաւանդ թէ առաւել իսկ քան զհռովմայեցիս Հռովմայ, այնքան անգամ նուաճուած և ապականուած օտար արեամբ: Երբաւի, վաղուց իսկ մեկուսացաւ կայսերական ապականութենէն, հին քաղաքաց պատերազմող և ժիր ճով վերստին կենդանանալու համար պատսպարուած անկեան մը մէջ, ուր չէր կարող հասնիլ աւատական տմարդիներու յարձակումն: Նորա մայք բնաւ չի թոյլցաւ բիւզանդական մետաքսեայ գառքաշով, և ոչ ալ բրտացաւ գերմանական զրահաւոր զգեստուց մէջ: Փոխանակ գրապիր մ'ըլլալու արքունեաց ներքինւոյ մը ձեռաց ներքեւ, և կամ գինուոր

մը դղեկի մը պարոնին հրամանաց սակ, նա կ'աշխատի, կը նաւէ, կը շինէ, կը խորհրդակցի և կը քուէարկէ, ինչպէս երբեմն Աթենացի մը կամ Եփորթացի մը, առանց ուրիշ առաջնորդի ինքն իրեն, քաղաքակցաց և հասարակաց մէջ, ի սկզբանէ, երկուք ու կէս դարուց միջոցին մէջ, իւրաքանչիւր կղզեակ տիրուէ մը կ'անուանէ, տեսակ մը ամեն տարի նորոգելի քաղաքապետ, պատասխանատու ամեն կղզեաց ընդհանուր ժողովոյն առջեւ, էր պատմեն վաղեմի ժամանակագիրք, թէ ամեն տեղ կերակուրէ և բնակութիւնը միմեանց նման են։ Վեցերորդ դարու մէջ Կասսիդոր կ'ըսէ, թէ նոցա մէջ և աղքատն հաւասար է հարստին, իրենց տներն միաձեւ են, նոցա մէջ չկայ բնաւ տարբերութիւն և «չ նախանձախնդրութիւն»։ Յունական սակաւագէտ և գործունեայ ուսմ. կապետութեանց պատկեր մը կը տեսնուի։ Յամին 697, երբ զուքս մը կ'ընտրեն, իրենց ազատութիւնն աւելի եւս փոթորկալից կ'ըլլայ։ Էր սկսին կոխը ընտանեաց մէջ և հարուածք ձեռաց ի ժողով։ Եթէ դուքսն բռնաւոր ըլլայ և ուզէ իւր իշխանութիւնը մշտնջենաւորել իւր ընտանեաց մէջ, զինքը կը հալածեն, կը փակեն մենաստանի մէջ, աչքերը կը փորեն, նաև սուէպ կը սպաննեն զգուքը ըստսովորութեան հին քաղաքաց։ Յամին 1172, յիսուս դքսէն տասնեկին սպանուած, աքսորուած, կրճատուած կամ պաշտօնանկ եղած էին։ Քաղաքն ունի իւր տեղական աստուածը, իբր կապիտոլեանն Արամզդ կամ Եթենականն Պողոսը՝ ի սկզբան սուրբ թէոզորոս իւր կոկորդիլոսով, յետոյ սուրբ Մարկոս իւր թեաւար առիւծով. և Աղբքսան՝ զրիպէն խաբէութեամբ քերուած առաքելոյս մարմինն կը պահպանէ և կը սրբակերտէ հայրենի հողը, ինչպէս երբեմն Եփորթի մէջ թաղուած իգիպոսն կը սրբակերտէր և կը պաշտպանէր Եթենացուց երկիրը։ Հասարակաց ողին այնպէս զօրաւոր է՝ ինչպէս Միլդիտսեայ և Կիմոնի ժամանակները։ Որոշույ Ա. հիմնեց իւր ծախիւք անկելանոց մը,

վերստին շինեց պալատը և սուրբ Մարկոսի եկեղեցին իւր յատուկ դրամով։ Իւր որդին Որսէոյը Բ. իւր ընչից երկու երրորդ մասը ձգեց Պետութեան, մնացածն ալ իւր ընտանեաց։ Ահաւասիկ արդ հին ձիթենույն կանաչ և նորարոյս երկրորդ ճիւղ մ'ալ աւատական ձմերուան մէջ։ Իւր Պետութեան ձեւով, կրօնից սահմաններով, սովորութեամբք և զգացմամբք, վտանգօք և ձեռնարկութեամբք, զինքը մղող խայթոցներով և իրեն առաջնորդօք քաղաքաւորներով, մարդ երկրորդ անգամ մ'ալ կը նետուի այն ասպարիզին մէջ՝ զոր միւս մարդկային ընկերութիւնք բոլորովին ձեռք թողեր էին։

Մենք այլ եւս չենք ըմբռներ այն զօրութիւնը, որով կը վազէին նոքա այս փակեալ պալատի մէջ։ Այլ եւս չենք տեսներ այն ազդեցութիւնքը, զոր կը ցուցնէին այս սահմանաւորեալ ընկերութիւնք, Եփորթեացնք ահագին Պետութեան մը մէջ։ Անկարելի է երեւակայել ի մի քաղաք վերածուած ընկերութեան անդադար գրգռութիւնքն ի քաջալեռութիւն և ի նախաձեռնութիւն։ Մենք այլ եւս չենք կրնար կասկածիլ այն հնարագիտութեան աղբիւրներուն, հայրենասիրութեան եռանդեան, հանճարոյ զանձուց, անձնանուրութեան հրաշալիաց, իշխանութեանց և մարդկային վեհանձնութեանց սքանչելի զարգացման վրայ, որուն կը հասնի անհատն՝ երբ կը շարժի իւր կարողութեանց յարմար և իւր գործոյն յատկացուած շրջանակի մը մէջ։ Ո՛րքան հազուագիւտ է այժմ քաղաքացւոյ մը մէջ այս զգացումն, թէ ինքն կը պատկանի հայրենեաց։ Պէտք է որ նա Պատնդի մէջ ըլլայ, և այս մի անգամ կը պատահի դառու մը մէջ¹։ Սովորաբար մենք զայն չենք տեսներ, նա մեզի համար վերացեալ բան մ'է. մենք միայն մեր բղբոյի պատճառաբանութեամբ կ'ուզենք իրեն օգտակար ըլլալ։ Իբր խառնաշփոթ կազմած մը Վ. Էրեւիկ նա մեզ, կը նեղէ զմեզ և կը ծառայէ մեզ, բայց վերջապէս կը յարատեւէ և պիտի չլան-

1. Յն. Πολιάδος, որ է Քաղաքապետ, Աթենասաց ընտանեաց անուններէն մին է։

1. Յամին 1894, ի ժամանակս Հենրիկոս Դի. 1712, ի ժամանակս Լուդովիկոս ԺԻԻ. 1793, ի ժամանակս Համախրութեան։

գարուի: Անուի մը խորատակումն, պատառուածք մը, որքան ծանր ալ ըլլայ, քիչ մը պիտի նուազեցնէ եկամուտը, անա ըստանալին: Մեր և մեր մերձաւորաց կեանքն վտանգի մէջ պիտի չլքուին. փողոցի մէջ միշտ պիտի գտնենք զմեզ պաշտպանող քաղաքապահ զինուորներ. մեր գործերն քիչ վնաս պիտի կրեն, և մեր գտարնութիւնը պիտի յիշենան: Երբ առանձնական կեանքն հասարակաց կեանքէն բաժնուեցաւ, Պետութիւնն կառավարութեան ձեռքն անցնելով՝ այլ եւս անհատին գործն յերևան չեկաւ: Ընդ հակառակն, այս ժամանակին մէջ, նա որ կը հարուածէ հասարակութիւնը՝ այն պիտի օտարիկ կը վերադարձնէ նաև առանձնականը. ազգային գործերն իւր յատուկ գործերն են: Երբ Հունգարացիք կը հասնին Վենետիկոյ դիմացը, հարկ չկայ զինքը խրախուսելու որպէս զի դէպ ի Մալմոկկոյի անցքը դիմէ. նա իւր տունը կեցած կը գործէ իւր որդիքներով և իւր կնու, ինքն կը կառավարէ իւր նաւակը. ինչպէս որ մենք կը գործածենք այժմ Նիւանները, երբ մեր անէն երկու քայլ այնդին՝ կրակ կայ կը պողան: Դադմատիոյ հէներու դէմ պատերազմական հարիւր վաթսուս տարիներն պետական բանակցութեան գործ մը չեն, և ո՛չ խորհրդաբարնի հաշիւ մը, և կամ աստիճանագրած պատմականակիբ տատնութիւն քաղաքագէտ գլուխներու պատրաստուած դրութիւն մը, ինչպէս մեր Սփիւրիոյ արշաւանքն: Նուաւն խափանուած, նշանուածներն եկեղեցիէն դուրս հանուած, գերի քաղաքացիք թիալարութեան ենթարկուած, ամեն կողմանէ առանձնական վերքերն արիւն կը վազեցնեն ու կը վազեցընեն՝ առանձնականները ի քաղաքացի փոխելու համար: Երբ քիչ վերջը քաղաքն իւր զաղթականներով շրջապատէ Միջերկրականը, այդ դիրքն հառապառն պիտի պահէ մի և նոյն հայրենասիրութիւնը: Լեմնոսի Նաւագիւղի դքսերն, Նաքսոսի և Պարոսի Սանուկոյ իշխանքն, և ձիաւորաց ու հետեակաց հինգհարիւր երեսուն և եօթն ընտանիք՝ ուրոյ իբրեւ աւատ ընդունեցան կրտսէի երրորդ մասը, սոքա քաջ պիտեն, թէ իրենց փրկութիւնն կը կախուի հասարակաց փրկութենէն: Վենետիկ մի անգամ յաղթուելով՝

նոցա վրայ պիտի հասնի արշաւանք, հրդեհ, կրճատութիւն, ցիւց: Երբ Յոյնն, Եգիպտացին, Գերուացին իրենց նաւատորմիդները յաւալ կը մղեն, երբ Գերմանացին, Թուրքն կամ Դադմատացին կը շարժեն իրենց բանակները՝ նոյն պահուն փոքրագոյն վենետիկեցին, վաճառական մը, նաւատորմ մը, նաւաճփիշ մը, լաւ գիտէ՝ թէ իւր վաճառականութիւնն, իւր ռոնիկէն, նոյն իսկ իւր անգամին վտանգի մէջ են: Այս հաստատուած հասարակութեամբ վարժեցաւ նա իմքովին գործելու, ինքզինքը հայրենեաց մասն համարելու, անոր հետ միասին նախատուելու և վերադարձուելու, անոր վրայ զարմանալու, ուրիշները արամարհելու, ինքն իրմով իսկ պարծենալու իբրեւ զինուոր ազնուական աշխարհակալ և ճարտար, բանակի մը, որ իրեն հետ իւր զօրակար առած սուրբ Մարկոսը՝ Աստուծոյ սիրելին՝ նորա հետ ի միասին կ'ընթանայ: Այս կերպով բարձրացած մարդ մը շատ զօրաւոր է: Ինչպէս որ ինքզինքը մեծ կ'ըմբռնէ, նոյնպէս մեծածախ գործեր կը կատարէ. վերանձնութիւնն կը կրկնապատկէ իւր սահմանին զօրութիւնը՝ զոր անձնական շահն վաղուց տարածեր էր: Թող նկատուի արդի քաղաքի մը կեանքն, Ռուսն կամ Տուլուզ, մարդկանց համախառնութիւն մը, ուր իւրաքանչիւր ոք չափադրեալ օտարականութեան մը ներքեւ առանձինն կը սնանի ու կ'ածի ինք զինքը միայն մտածելով, մեղիօրէն զբաղած հարստանալու կամ զուարճանալու, շատ անգամ ինքզինքը ճնշելու և մարեցնելու. նկատեցէք ազատ քաղաքի մը յանդուգն կեանքն, ինչպէս հին Աթենքը կամ վաղմի Հոռովմը, ինչպէս Գերուա և Պիզա միջին դարու մէջ, ինչպէս սոյն այս վենետիկն. փոքրիկ աւան մը ձկնալճանաց, աղմի վրայ կառուցուած, առանց հողոյ և ջրոյ, առանց քարի և փայտի, որ տիրապետելով կը զրաւէ իւր ծովածոցին եզերքները, կաստանդուէ պոլիս, Ալիպիդագոս, Պեդոպոնէս և Կիպրոս. կը ջախճաւէ եօթն տասնամյուսութիւն ի Չարա և տասնուկէց ի կրետէ, կը նուաճէ Գիպոմատացիս, Գիւլպանդացիս, Կայիլիի սուլտանները և Հունգարիոյ թագաւորները. Բոսփորի մէջ կ'արձակէ հինգ հարիւր առա-

գաստաւոր նաւուց տորմիդներ, կը սպառա-
զինէ երկու հարիւր ցականատերու խումբ մի,
երեք հազար նաւեր ի միառին թիաւաբեր կռ-
տայ, ամեն տարի գալիոններու տորմիդնե-
րով մէկտեղ կը միացնէ զՏրապիզոն, զԱ-
դըքսանդրիա, զՏուանիս, զՏանգեր, զԼիւս-
բոն և զԼոնդրա, միով բանիւ հնարելով ճար-
տարութիւն մը, ճարտարապետութիւն մը,
նկարչութիւն և եզական սովորոյթներ՝ կը
դառնայ նա արուեստական զոհար մը. մինչ-
գեռ իւր նաւերն և գինուորք ի կրետէ և ի
Մոռէա կը պաշտպանեն զԵւրոպա՝ վերջին
բնաբարտ յափշտակողաց ղէմ: Իւր գործօնե-
ութեան և անգործութեան հակապատկերով պի-
տի իմացուի, թէ ընկերութիւնն ինչ բան
կրնայ ընդունիլ ի մարդոյ, և թէ ինչ բանի
մարդս կարող է յանդգնաբար ձեռք զարնել
և հնարել, երբ Պետութիւնն զինքը գերա-
զոյն և հայրենաւէր կ'ընէ. թէ ինչպէս
քաղաքապետական հին վարչութիւնն՝ զոր
մենք թողուցինք և վնաստիկ կը նորոգէ,
կը զարգացնէր արիւթեամբ և հանճարով մի
միայն խորձի մը վրայ կանգնելով և կապե-
լով ի խանութիւնները, զորոս մենք կը թո-
ղուց. որ առանձին քնան և ապականին մեր
արհալին պետութեանց մէջ:

Երբ ընկերութիւն մը այս կերպով կը զար-
գանայ ինչէն իրեն, կ'ունենայ նա իւր յա-
տուկ ճաշակը և արուեստը. ազատ և առ-
կախ կեանքն, յառաջ կը բերէ եզական ստեղ-
ծումներ, և հնարագիտութիւնն զորոյ ոս-
պարէզը բեղմնաւորելն յետոյ՝ կը մտնէ ի-
մացականութեան շրջանակին մէջ, բան մը
միայն կարելոր է մարդուս. որ է խնամել
իւր մէջ ունեցած կենդանի աղբիւրը. թո՛ղ
իրաքանիւր ոք պահպանէ իրենը, չթողու
որ պղտորի և ցամքի, և միշտ հոսի. և ա-
պա յաջորդաբար և առատօրէն յառաջ պիտի
գան գործք, փառք, իշխանութիւն: Վնաս-
կեցիք գնացին ի նշտառանդեռապալիս և անկէ
բերին իրենց եկեղեցւոյն համար բոլորակ
ձեւերը, կամարակապ յորինուածքը, գնդա-
ձեւ կամարներն՝ որովք կը ճոխանայր բիւ-
զանդական ճարտարապետութիւնն. բայց նո-
քա զատնք իրենց երկրին վրայ երկրորդելու
ժամանակ կը փոփոխեն, անոր համար ալ

սուրբ Մարկոս այնչափ կը տարբերի սուրբ
Ստիքայէն՝ որչափ անպանդճ, հնարագէտ
և աշխարհակալ ազգ մը կը տարբերի մե-
ծափառ և կանոնաւորեալ պետութենէ մը:
Հարտարապետք կը մըմնան զայն տե-
նելով, անդ ամեն մի քայլին կը տեսնուին
կանոնաց զարտուղութիւնք և տեսնու խառ-
նուրդ մը: Չեն կրցած կամ գուցէ չեն յանդը-
գնած այս շարժուն գետնի վրայ սուրբ Սո-
ստիքայի ահագին զմեթը գաղափարել, բայց
իւր բոլորակութիւնքը ախորժեք են, և փո-
խանակ մեծ մը միայն շինելու՝ հինգ հատ
փոքրիկ շինք են. յետոյ արտաքուստ անոնց
վրայ բարձրացուցեր են տարօրինակ կորու-
թեամբք և սլաքաւոր կոճղիգի ձեւով ուռեցը-
նելով զառնք. Ուստի ամեն կողմէն ճոխ
երեւակայութիւնն ապարելզ կը զտնէ. սիւ-
նազարդ գաւթէն՝ կը զգանք անոր ներկայու-
թիւնը: Գտնիթներու հին կամարն ծածկուած
է լայն դրուաշով մը, որ վեր կը բռնէ իւր
զոթական սրածայրերով արձանիկներու պսա-
կը: Ներբարուստ փոքրիկ զանգակատներն
զետեղուած են որմայեցեբու վրայ: Պորփիւ-
րէ, հին կանաչ քարէ, օձաքարէ՝ հինգհարիւր
սիւնակներ ճակատներու վրայ ամփոփած և
վրայ վրայ դրած են իրենց միմեանց ան-
յարմար շարքերը, իրենց դասական կամ ան-
արուեստ. պոլիները, իրենց բազմբանդ
մարմարիոնաց հրաշալի խառնուրդը: Սարա-
կինոսեան դրուներ կը փայլիլեցնեն իրենց
փոքրիկ մահկաձեւ վանդակները քմայարդար
խոյակաց միջէն, ուր թուռնք, ափսօք, տե-
րեւք, ողկոյզք, փուշք և խաշք կը խառնեն
իրենց անարուեստ կամ երեւակայական զծա-
ղրութիւնը: Կամարին վրայ, անթիւ միւ-
սիոնք կը պատկերեն իրական և կոշտ մար-
միրներ, վայրահակ կուրծքով նրբամարմին
Եւանքեր, նիհար Ալամներ, որոնք մերկ գոր-
ծաւորաց նմանութիւն ունին. Աստուածայնչի
քսան տեսարանք, որոնք այնպէս տնեւ և
մանկական անյայդողութեամբ շինուած են,
ինչպէս են հին պատարագամատոյցներու
զուսաւոր նկարը: Կը ճանչցուի միջն ազարեան
մարդն՝ որ զստական հիթակայի մը վրայ
զետեղուած կը հիւսէ եզական զոթացի զարդա-
նկար մը, որ քրիստոնէութեամբ նրբացած

և յուզուած այլ նա չախորժիր պարզը և
տնայաճոցը, այլ խառնուրդը և բազմապա-
տիկը, և պէտք կը զգայ իւր տեսութեան աս-
պարէզը լեցնելու շուայլ ձեւերու գիտով և
հիւստածով, նորութեամբ, և քմահաճոյ զար-
դազոյթութեան շուայլութեամբ և հետազոտու-
թեամբ. որ միանգամայն աւելի երեւակայա-
կած քան թէ զգայական ըլլալով, իւր աշ-
քերը կրնայ գոհացնել միայն առաստ մակ-
երեւոյթներու անհուն խնդումամբ և տնայնակալ
անկանոնաւորութեան յանկարծական մակ-
հաւասարութեամբ. որ միով բանին՝ իւր ծա-
վային ճակատագրով շրջադարձով նա բիւ-
զանդական աստիճանները և մահմէտական
մզկիթները, կը դիզէ մարմարիտները, ա-
նագապղինձները, ծիրանայ ցոլմունքները և
ոսկւոյ փայլմունքները, իւր քրիստոնէութեան
մէջ արտայայտելու համար պերճ և խառն
բանաստեղծութիւնը՝ որով նոխացուցեր էր
զինքը Արեւելքի տեսարանն ։

Այսօր Սուրբ Մարկոսի տօնն է. կանայք,
փոքրիկ աղջկունք իրենց սեռւ քօղով, մա-
նիշակագոյն կրկնակներով, երկայն վայրա-
քաբշ շրջագնասներով, գոյնզգոյն հագուած
ամբոխ մը կը միտայ գաւթներու ներքեւ
և կը ծածանի եկեղեցւոյ մէջ. Նոքա ծանր
կը դնեն սալաքարերու վրայ, ձեռքը կը զըպ-
չին անագապղինձէ խաչելութեան մը ոտքերուն
և իրենք զիրենք կը խաչակնքեն. ոմանք ալ
իրենց աղօթքները կը փսփսն, և փող կը
ձգեն գահձանակին մէջ, զոր կը շրջեցնեն
ողորմութիւն խնդրելով « խեղճ մեռելոց
համար » ։ Բարձրաստիճան եկեղեցականաց
թափօր մը կարգաւ կը յառաջէ, որոց սպի-
տակագոյն կամ ոսկեգոյն խոյրերն և ոսկե-
ղողազ շուրջառներն կը տեսնուին սիւնամոյ-
թերու ջրվէն անցնելու ժամանակ ։ Կը հնչէ
երգ մը՝ տարօրինակ և գեղեցիկ, աստիկ
բարձր և ծանր ձայներէ բաղկացած, տեսակ
մը նոյնաձայն երաժշտութիւն՝ որ գուցէ Բիւ-
զանդիննէ եկած է. նուազածուք ծածկուած
են, չի գիտցուիր, թէ ուսկից կ'ենէ նուազ-
երգութիւնն, որ կը ծածանի և կը բարձ-
րանայ կարմրորակ և մթաղոյն օդոյ մէջ,
ինչպէս աննիւթ ձայն մը պարիկի՝ կամ ոգ-
ւոյ մը՝ փայլփլուն նկուզին մէջ ։

Այս տեսարանս աննման է իւր շքեղու-
թեամբն և նորութեամբ. Կու գայ մարդ դի-
տելու Սուրբ Մարկոսի գեղեցիկ և զուարթ
հրապարակը, իւր շքեղ սիւնազարդ ճեմելքը,
երկնքի ճոխ կապուտակը, միջոցի մէջ ծա-
ւալուած լոյսը ։ Անկէ աստիճան մը վար կ'իջ-
նես, և աչքերդ խնդոյն կ'ընկղմին՝ անծա-
նօթ ձեւով յիշուած փոքրիկ արբարանի մը
մութ ծիրանի զոյնին մէջ, որ լի է փայլ-
մամբք և աղօա ցոլմամբք, խնդուած և սեղ-
մուած իրբու ստորին սենեակ՝ ուր խորայնա-
ցի մը, փաշայ մը կը պահեն իրենց գանձերը ։
Ամեն գոյներէն աւելի երկու սաստիկ զոյներ
կը պատեն զայն՝ գաւթէն մինչեւ ի գմբէթ.
մին կարմրորակ երակաւոր մարմարիտի զոյնն՝
որ կը փայլիլի սեանց բուններուն միջոց, կը
զրուագէ որմերը, կ'երեւի սալաքարերու վրայ-
միւսն ոսկւոյ զոյնն՝ որ կը պատէ գմբէթ-
ները, կը զրուագէ միւսիոնները, և իւր մի-
շիտաւոր թեփերով կը ճեղքէ լոյսը ։ Կար-
միր՝ ոսկւոյ վրայ և ստուերի մէջ, այսպիսի
զոյն մը չէ կարելի երեւակայել ։ Ժամա-
նակն միջոցներ և խանգարե՞ր է գայն. տեղէն
շարժելով ճեղքուած մարմարեայ սալայա-
տակի վրայ կը փայլիլին շիկագոյն պայծա-
ռութեամբ գմբէթներու մէջէ մէջ գծերով զար-
դարուած բոլորակութիւնքն. իւր լոյսը կ'ըն-
դունի միայն բոլորագլուխ փոքրիկ որմածա-
կերէն՝ որոնք պատուած են բոլորակ ապա-
կիներու շրջանակով ։ Անթիւ ձեւեր, բանդա-
կազարդ սիւնամոյթք, անագապղինձք, բազմա-
ստեղծեան ճրագարանք, հարիւրաւոր միւ-
սիոնք, շրջանակաւոր զարդանկարք և ան-
արուեստ պատկերաց ասիական շալլութիւն
կ'փոշիի պէս կը ծաւալի օդոյ մէջ, ուր
խուսկին կը շրջեցնէ իւր պարուրանները, ուր
լուսեղէն հիւլէներու ձեւով կը ծածանին
գիշերուան և օրուան հակապատկերք ։ Ան-
նկարագրելի է սառուերի մէջ բանաստեղծ և
սփռուած լուսոյ այս իխանութիւնն ։ Այն-
կողման մատուռն գետնափորի մը պէս մուծ
է. պայծառութեան միացորդ մը կ'երբայ
կամարաց կորութեան վրայ ։ Շօշափելի մթու-
թեան միջէն վեր կը բարձրանան միայն պղնձէ
երեք լապտերք. աչքդ կանգ կ'առնու անոնց
բոլորակութեանց վրայ և կը հետեւի անոնց

շարքին որ վեր կ'ելնէ, աստղազարդելով գիշերը իւր ոսկէթելերով, չգիտեմ ինչպիսի խորութեանց մէջ կորսուելու համար, տեսնելով թէ այս կերպով կ'իջնեն արօտ լոյսերու շարքի մը ծայրը՝ պիտի կարծուէին մեզու հան ծաղկի մը խորհրդաւոր պատկերներ։ Տասներորդ ե. երկուստասներորդ դարուց ճարտարապետը միակ յատուկ զգացում մ'ունէին։ Աւելորդ է քննել, թէ արդեօք Բիւզանդացւոց թէ Արաբացւոց նմաներ են. այս սուրբ Մարկոսը՝ զոր Աղեքսանդրիայէն բերեւ էին, այս ասորի առաքեալն՝ որուն երկնքը ե. հայրենիքը տեսեր էին, կը չնոյր իրենց երեւակայութիւնը բանաստեղծութեամբ մը՝ որ անծանօթ էր հիւսիսային բարբառոտաց։

Տխրութիւնն չէ զոր նոքա կ'արտայայտեն, ե. ոչ ահագնութիւնն որուն կը հետեւին. հարաւային ուրախութեան յորդուածին մը կայ իրենց երեւակայութեան մէջ, իրենց եկեղեցին տողորդ սաստիկ գոյնին մէջ, փայլվումն միախոնհերու այս ընդհանուր պատուածքին, այս մարմարեայ երփնադրուազին, այս քանդակածոյ վերնատանց, այս բեմերու ե. պատշգամբերու, այս արաբացի կամ գոթացի ճոխ դրանց մէջ՝ որոց խրաբանչիւրն պարփակուած է առաքելոց շարքով մը։ Այս հանդիսիս առջեւ, որ իբր տեսիլ մը կը թուի, անյարմար կը միաբանին ե. անշուղդակութիւնը ալ եւս չեն զգացուիր։ Առաջ խորանին շուրջը, շորս սիւներ՝ որոնք կը վերցնեն ամպնովանին՝ կը կորսուին կերպարանքներու առատութեան մը մէջ, որոց խրաբանչիւրն իւր առանձնախորշին մէջ գետնողւած՝ խարսխէն մինչեւ ի խոյակ կը դրուագեն սեան բունը։ Եթէ ասոնք մի առ մի նկատուին, անհրժեշտ բաներ են. մարդ կը նեղուի տեսնելով անոնց վրայ անկարողութիւնն ե. ունայն խարխափանք։ Չեւքերն անհամեմատական են, գլուխներն երբեմն մեծ են՝ իբր երրորդ կամ չորրորդ մասն մարմնոյն. գրեթէ ամենն ալ հասարակ՝ երբեմն նաեւ տան ե. ասպուշ բաներ են. քանդակադրոն անճշակ կրօնաւոր մ'է որ ժողովրդեան միջէն կոպտատարած անձինքը կ'օրինակէ. իւր ձեւքն յանդէս ծաղրանկար մը

յառաջ կը բերէ. սրբունի մը՝ ուսած պստերով պլանդակ դէմք մ'է, ծխրական զլիյ ջրօղութենէ բռնուած. այլք տան հրէշներ են՝ անկարողը ապրելու, իբր եզական բաներ՝ որք կը պահուին անորմազնական թանգարանաց մէջ, եւ օակայն տնիկ վեց քայլ անդին, ամբողջական երեւոյթն հրաշալի է. կը դրուէ զմարդ այս շփոթ ե. թխագոյն ամբօխի խճողումն, որ աստիճանաբար կը բարձրացնէ իւր շարքերը ոսկետեբեւ խոյակի մը ներքեւ, ե. տարտամօրէն կը ծածանի լապտերներու դողդոջմանց ներքեւ։ Միջնադարեան արուեստաւորն, անկարող անհատը ներկայացնելու, կ'ախորժի խմբեր ե. ամբողջութիւններ. նա հին Յոյնի պէս չըմբռներ անհատական անձին, շատուծոյն ե. դիւցազնին կատարելութիւնն՝ որ ինքն յինքեան կը բաւականանայ. նա զուրս կ'ելնէ այս սահմանադրեալ գեղեցիկ շրջապատէն. իւր տեսածն է ժողովուրդը, մարդկային բազմութիւն, խեղճ տեսանի բողբոջվին խոնարհած՝ իբրեւ մրջնակոյտ մը՝ գերուգոյն իշխեցողին առջեւ։ Նա կը թողու աւտոր վրայ իւր տգեղութիւնը, իւր տանուածութիւնը, իւր խեղճութիւնը. շատ անգամ նոյն իսկ զանոնք կը չափազանցէ. բայց գերագոյն ե. ուժգին երազն, անձկութեամբ խառն ուրախութիւնն, ե. այն ամենայն որ է բարախումն ե. հառաչանք հոգաց, նա կ'ըմբռնէ զանոնք ե. կ'արտայայտէ. ե. եթէ մենք բնաւ չենք տեսներ իւր ձեռագործին մէջ անկախ ե. կատարեալ մարդոյ այրական ե. առողջ մարմինը, մենք անոր մէջ կ'որոշենք ռամիկ ժողովրդեան ներքին զգացումը ե. սրտի սիրալատ բարեպաշտութիւնը։

Ահաւասիկ այս է որ կ'ոգեւորէ այնպիսի անհարթ միախոնհերը՝ որովք դրուագուած են որմերն, կամարներն, փոքրիկ անկիւններն։ Ստոյգ է, թէ կոստանդնուպոլէն արուեստաւորներ բերել տուեր են. հին արուեստի սնուտի բաներն ե. մանկական արուեստի անբաւականութիւնն ամեն կողմ բազմապատկեր են մարդագոյնները, որոց կիտաւածանք կար աչքերն ալ եւս նայուածք չունին։ Դրան մուտքին վերեւ կայ Աստուածածին մը՝ որ մարմին չունի, վերարկուի ներքեւ ծածկուած կմախք մ'է։ Մկրտութեան աւագանաց մատ-

րան մէջ գտուող խորանին վրայ կայ Գրիստոս մը, որ բնաւ մարդկային կերպարանը չունի, իբր թէ անոր ներքոյ զատարկած ըլլային. և կը տեսնուի միայն ածգոյն մորթ մը՝ չգիտեմ ի՞նչ թոյլ նիւթով անկանոն կերպով լեցուած: Ոսկեհիւս կարմիր պատմունանով Հերովդիազա մը իւր կնգումէ թեզանեաց ծայրը՝ կը ցուցնէ իւր նիհար կրծոց ցամքած կոճերը: Տեսնելու է հրեշտակաց ալլանդակ ոտքերը, որոց փորուած խոշոր աչքերը, աւան անձանց կծկած, սկարացած անշարժ դէմքն: Եւ օտկայն, որչափ խեղճ ալ որ ըլլան կերպարանքն, նոր ժողովուրդն՝ որ ստիպուած է զանոնք հին ժողովուրդին փոխ տունելու՝ անոնցմով ներդաշնակ և գեղեցիկ ամբողջութիւն մը կը կազմէ: Նուիրական և հետեւակ զործուածն իբրեւ բեկոր մը կը մտնէ ներշնչուած և հարազատ ձեռագործին մէջ: Այս հեռաորութեամբ և այս չափազանց առատութեան մէջ ալ եւս չեն տեսնուիր նիհար և մեքենական ձեւեր: Անոնք ամբողջ

մը մէջ իբր գլուխներ կը տեսնուին: Այլքերդ կը շրջապատուին որոց խմբով մը, անսահման պատմութեամբ մը, բովանդակ երկընքի սրբոց վարուց քաղաածոյքով մը, կը մոռնան մանրամասնութիւնը, կը տեսնեն արքայութիւն մը և չեն մոռածք անոր բնակիչքը հաշուել կամ քննադատել: Գիւցազն և բարեպաշտ հին վենետիկն այսպէս ըրած է. և ահա թէ ի՞նչու այնքան դարուց մէջ չուայլեց նա իւր հարստութիւնքը, իւր աշխատութիւնը, իւր աշխարհակալութիւնքը: Անոր հաւատքին հարեանցի տեսած գողափարական աշխարհն է այդ՝ որ նոյնքան կենդանի և բազմամարդ է ինչպէս իրական աշխարհն. սոքա են իւր պաշտպան սուրբքն, իւր պատրիարքներն, իւր հրեշտակներն, իւր Տէրամայրն՝ զորս կը նշմարէր նա այս կերպարանաց միջէն, որք կը կենդանանային ծիրանեղոյն լուսով, և զմեքեթներու կարմրափայլ ոսկւով:

(Շարայաբեդի)

ՀԱՆՃԱՐ

Գերասիման խաղացումն երկնացընցուղ պայծառութեան,
Գաւազան խորհրդաւոր, շրջեղաշուք թաղ արբունի,
Զօրութիւն մեծ և շրջնաղ քան զգորութիւն թագաւորաց,
Որհանման օրինատու ժամանակաց և աշխարհի.
Արքիէզ, որ ի բոցսըղ քո զատեղս ընկուաննս,
Հաստափայտ ուժգնալնչակ վարեալ ի բիւր առաքատից,
Եւ որ ի մեծ հեռաստան ի յանմատոյցս ական տեսոյ
Փեռեկես ի վեր հանես աշխարհս անլուրս և անծանօթս.
Հանձար, ծընունդ երկից, «չ, դու չես ցնորք անըրկական.
Զոր հաւ ինքն արար Աստուած, քո զօրութիւնդ հանէ ի գլուխ.
Եւ իւր իսկ հիացեալ ընդ բաղմազան քո սքանչելիս,
Զհինաւորցն ըզտեղեքս դիտէ ի գեղն առաւելեալ.
Քեզ չինչն տայ պատասխանի և վիհն ունայն առնու զբեղունն,
Կաւ և կուճ և սղդինձ փայլուն յանկարծ փոխին ի պերճ էակս:
Դրբեղոյ ի հանձարոյն ալէ 'նդ զըրչաւ տես բարեկամ,
Զխորդ թինդս առեալ մարմինն բարախէ, հողին շինչէ.